

Šmajš, Josef

K některým otázkám vztahu vědy a ideologie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1973, vol. 22, iss. B20, pp. [61]-76

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106597>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF ŠMAJS

K NĚKTERÝM OTÁZKÁM VZTAHU VĚDY A IDEOLOGIE

Každé století chce být považováno za výjimečné mezi ostatními. Zdá se, že teprve našemu století můžeme toto postavení právem přisoudit.

Celosvětový revoluční proces, zahájený v polovině minulého století ještě jen v oblasti radikální teoretické reflexe buržoazní společnosti, dnes těsně spjatý s pohybem a úrovní současné vědy, tvoří nepochybně páteř všech závažných společenských přeměn doby.¹ Jde o *největší sociální revoluci* v dějinách lidstva, jde zároveň o dosud *nejúčinnější uplatnění vědy* ve směru společenského pokroku.

Žádnému předchozímu století se nepodařilo tak pronikavě rozvinout lidské potence. Věda revolucionalizovala řadu oblastí společenské skutečnosti, stala se revoluční silou² a revoluce, socialistická revoluce,³ zárukou jejího všelidského uplatnění.

Nebývalou měrou tak vzrostla její spjatost se sociální realitou, s třídními zápasy, s ideologií. Současně s tím vyvstaly i jiné otázky: neboť „... čím více se náš věk představuje jako století vědy a techniky, tím zřetelněji se jeho hlavním tématem stávají problémy člověka“.⁴

V článku se zabýváme jen několika vybranými aspekty této závažné a komplikované problematiky. Jde nám o explicitní výměr nejobecnějších

¹ „Nyní dějinný pohyb ztrácí některé prvky analogické s vývojem přírodně biologického organismu (zatímco jiné zůstávají)... Je zajisté rozdíl:

- a) když přítomnost je ovládána minulostí a skutečnost v podstatě předchází před intelektuálním osvojením;
- b) když intelektuální osvojování světa (s převahou ne už reprodukčních, ale anticipačních, alternativních, možnostních, modelových, myšlenkových forem) se stává souřadným momentem produkce skutečného praktického bytí v nových formách.“ (J. Zelený, *Úvod do filosofie*, Praha 1969, str. 152.)

² Vědy vždy zasahovaly do společenského života, radikalizovaly sociální problémy, „... připravily lidskou emancipaci, jakkoli bezprostředně musely přispívat k odlidštění“. (K. Marx, *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*, Praha 1961, str. 101.)

³ Socialismus znamená „... vyšší typ společenské organizace práce... v tom je jádro věci, v tom je zdroj síly a neodvratného, úplného vítězství komunismu“. (V. I. Lenin, *Nejbližší úkoly sovětské moci*, Spisy, sv. 29, Praha 1955, str. 237.)

„Před spojenectvím představitelů vědy, proletariátu a techniky neobstojí žádná temná síla.“ (V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 30, Praha 1955, str. 407.)

⁴ R. Richta, *Technika a situace člověka*, Filosofický časopis 1968, č. 5, str. 641.

souvislosti a některých momentů vzájemného ovlivňování vědy — ideologie — společenské reality jako celku.

Ideologie i věda jsou stále pro mnohé z nás především *samozřejmostmi* třídně rozděleného světa. Jsme často nakloněni je přijímat jako „obyčejné“ společenské jevy, u nichž se širší sociální zázemí a podmíněnost sice předpokládají, ale není nezbytné (alespoň pro běžné pochopení) je explicitně formulovat. Už tak se vytvářejí první předpoklady pro zjednodušená a schematická pojetí — vytvářejí se různá „krátká spojení“, jejichž charakter je v třídní společnosti rovněž ideologický, neboť všechna tato „mínění“ vznikají, šíří se a vždy tedy spolupůsobí v procesu utváření a přeměny sociální reality.

Zvyšující se tempo společenského pohybu, změny, které jej vyvolávají, stejně jako proměny, k nimž tento proces přispívá, provokují společenskovědní myšlení k novým reflexím. Je třeba zpřesňovat už jednou formulované odpovědi na „staré otázky“, stejně jako nastolovat a zodpovídat problémy, jimž zcela chybí historický precedens.

Buržoazní a revizionistické pokusy o svéráznou interpretaci vědeckotechnického fenoménu naznačují, že se tyto otázky stávají hlavní oblastí ideologického boje světových soustav. Chce-li marxistická filosofie v ideologickém boji trvale vítězit, nemůže rezignovat na řešení i těch nejobtížnějších problémů. Její snaha o vysokou teoretickou úroveň uvažování se nejen nevyklučuje s úsilím hledat odpovědi na komplikované otázky, nýbrž taková obtížná řešení předpokládá.

Teze o konci ideologie,⁵ o jejím nezbytném překonání vědou, příliš citelně zasáhly také do marxisticko-leninského myšlení a sehrály objektivně úlohu nepřátelského ideologického působení. V této atmosféře se pak stalo „téměř normou“ přistupovat ke speciálním přírodním a technickým vědám s apriorním předpokladem o naprosté objektivitě jejich výpovědí, a proto tedy také s dále nezdůvodněným předpokladem jejich *úplné ideologické netečnosti*. I když připouštíme, že v těchto otázkách může jít často i o nepochopení širších sociálních souvislostí, nechceme tím navodit atmosféru, v níž by bylo možno jakkoli tolerovat extrémní snahy mnohých našich předních teoretických pracovníků z oblasti společenských věd, kteří v nedávné minulosti vedli zcela otevřeně boj za tzv. „ideologické očištění“ věd — zvláště pak věd společenských.

Uvedené postoje mají v našich československých podmínkách pohnutou historii a byly v individuálních případech složité motivovány. Nejde nám v této práci o analýzu celkových poměrů, v nichž taková pojetí jsou jakýmsi „logickým“ vyústěním společenského klimatu v interakci s individuálními ambicemi nositelů. Omezíme se proto pouze na konstatování, že také pod vlivem těchto přístupů (zejména v průběhu posledních několika minulých let) se postupně rozšířila téměř obecně uznávaná představa

⁵ Tato myšlenka byla jistě také ovlivněna pracemi K. Mannheim a R. Arona a dalších vlivných buržoazních teoretiků.

o *neslučitelnosti ideologie a vědy*,⁶ a to i mezi mnohými vědeckopedagogickými pracovníky vysokých škol.

Takové nesporné atributy vědeckého přístupu k realitě, jakými jsou *exaktnost, přísná objektivita, permanentní a kritická verifikace* každého dosaženého stupně poznání, *kritérium experimentu* apod., se zdály být dostatečnými argumenty pro obhájení stanoviska o úplné nezávislosti přírodní vědy na charakteru sociální reality.

Pokud se vůbec v této atmosféře ještě připouštělo, že ideologická orientace ve vědě (a spjatost vědy s ideologií) je možná, že věda a ideologie nestojí ve strohém protikladu, pak byly tyto „výjimky“ rezervovány pouze pro oblast věd společenských a samozřejmě také pro filosofii. Současně s tímto přiznáním se však zároveň požadovalo odideologizování společenských věd a marxistické filosofie (patrně po vzoru věd přírodních a technických?), neboť prý „...v ideologických projevech vládne subjektivismus“.⁷

Tím však zároveň nemíníme tvrdit, že u nás neexistovaly v nedávné minulosti takové přístupy k problematice vědy a ideologie, které těmto zjednodušeným a svérázným schémátům nebyly poplatné.⁸

Kritické racionální osvojení složitých společenských jevů, přestože odmítá mechanicky převzít východiska, nároky a data nedostatečně reflektované zkušenosti, nemůže začínat bez předpokladů. Různý stupeň osvojení celku, vědomí o způsobech, možnostech a mezích intelektuálního uchopení reality tvoří vždy „přirozené“ (byť explicitně neformulované) pozadí teoretického zachycení předmětů a jevů.

Realita nemůže být v procesu myšlenkové reprodukce převedena na společnou bázi duchovních obsahů vědomí bez „přiřazení“ pojmových korelátů. Jejich prostřednictvím je možno v reflexivní sféře vytvořit teorii, myšlenkový model fungování příslušného fragmentu či sféry bytí. Strukturalní izomorfie tohoto modelu s realitou je předpokladem, aby reflexe reality mohla být považována za skutečnou *teoretickou rekonstrukci*.

Aniž bychom se zabývali těžkostmi spjatými s vytvořením přiměřeného dynamického myšlenkového modelu,⁹ chceme upozornit, že pojmová vágnost a tedy nedostatečná ujasněnost teoretického obsahu pojmů snižuje vždy hodnotu vědeckého pojednání. Přestože *pojem* nemůže být nikdy přesnou „kopii“ *reality*, jeho teoretický obsah však v příslušné teorii musí zachytit podstatné reálné vztahy a tendence té které části jsoucna. Jen tak může *analýza pojmů „suplovat analýzu“ reálných dějů*.¹⁰ Přes tuto okliku — prostřednictvím *teorie* jako explicitně formulovaného pochopení

⁶ Touto formulací máme na mysli podstatně širší problematiku (viz další části příspěvku), než jakou je vztah stranickosti a vědeckosti ve společenských vědách.

⁷ I. Svíták, *Filosofie a život*, Literární noviny 1956, č. 54.

⁸ Z našich autorů připomeňme alespoň L. Hrzala, R. Richtu, V. Rumla, J. Zeleného aj.

⁹ Dynamický myšlenkový model příslušné části reality je kýženým ideálem všech teoretických rekonstrukcí, neboť by byl nejpřiměřenějším realitě. Všechny stacionární teoretické modely, byť bohatě strukturované a dostatečně „košaté“, mají společný nedostatek — „zastavují“ pohyb.

¹⁰ „Uznávat teorii za snímek, za přibližnou kopii objektivní reality — v tom právě spočívá materialismus.“ (V. I. Lenin, *Materialismus a empiriokriticismus*, Praha 1952, str. 252.)

určité části (sféry) jsou, je zprostředkována také většina praktických lidských činností. Člověk, třebaže jako věc mezi věcmi (tedy jako bytost pouze biologická) žije ve skutečnosti přímo, jako vědomá, společenská,¹¹ předmětně činná bytost v ní pobývá především s vědomím, tj. prostřednictvím jejího teoretického obrazu. Teoretická sféra, přestože není nějakým zcela nezávislým, autonomním jsoucnem — neboť teorie je produktem a momentem společenské praxe — zaujímá však zcela specifické místo ve společenské realitě. Společenský život lidských individuí a skupin (zejména třídní zápasy jejich peripetie a vyústění) je podstatně závislý na způsobu osvojení, hodnocení a pochopení tohoto života. Prostřednictvím idejí — teorií — si jednotlivci i společenské třídy vytvářejí svůj praktický vztah ke světu — uvědomují si své materiální postavení a zájmy. Především teorie tedy poskytuje tuto zvláštní optiku k poznávání a hodnocení sociálních jevů, na níž pak také závisí iniciativa, aktivita, motivace a regulativy společenských hnutí. Avšak také obráceně. Ideje nejsou nikdy zcela libovolným lidským výtvozem, jsou odvozeny tak či onak z materiálních podmínek života, vyrůstají z určitého historicky podmíněného základu.

Zaměření a omezený rozsah příspěvku neumožňují provést explicitní vymezení hlavních používaných pojmů. Zvláště pojem „věda“ je v běžném povědomí zatížen konfúzemi a také v jeho „odborném“ chápání je možno rozlišit řadu významových variant. Vágnost pojmu „ideologie“ je sice menší, ale přesto je také překážkou pro sledovaný záměr práce. Alespoň v omezené míře nejprve ohraničíme, co budeme v tomto příspěvku považovat za vědu.

Vědou zde rozumíme jak speciální přírodní a technické vědy, tak teoretické vědy společenské a také filosofii.¹² Pojímáme ji jako historický produkt, jako *komplikovaný společenský jev*, který se v určité fázi společenského vývoje stává dominantním faktorem dějin.¹³ Jako sílu a nástroj přeměny světa a člověka, jenž má v každé době společensky určenou podobu.¹⁴

Rozšířené Althusserovo pojetí vědy — teze, že neexistuje „věda“, ale jen speciální vědy — pokládáme v této souvislosti za problematické. Jednostranně akcentuje probíhající proces diferenciací, zatímco opačné tendence, procesy syntézy a integrace, závažné sociální funkce a působení

¹¹ „Člověk, to je svět člověka, stát, společnost.“ (K. Marx, *Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva*. Citováno podle Marx–Engels, *Spisy*, sv. 1, Praha 1956, str. 401.)

¹² Marxistickou filosofii můžeme považovat také za vědu, třebaže výměr speciální vědy vždy zároveň přesahuje. Je současně teoretickou osnovou světového názoru, sociálně revolučním a kulturotvorným činitelem, obecně lidskou a individuální hodnotou apod.

¹³ „Věda byla Marxovi historicky hybnou revoluční silou.“ (B. Engels, *Řeč nad hrobem K. Marxe*, in: Marx–Engels: *Vybrané spisy II*, Praha 1954, str. 169.)

¹⁴ Marx zdůrazňuje, že tímto nástrojem je především průmysl — sféra, v níž je lidská praktická činnost nejvíce zasažena vědou a v níž jsou vždy koncentrovány i ostatní sociální determinace.

vědeckotechnického fenoménu na společnost, nezahrnuje. V otázce, kterou sledujeme, nejde vůbec o to, co je to fyzika, biologie či historie — jde o vědu jako celek, o vědu jako výrazný společensko-kulturní jev.

Prohlubující se souvislost a včleněnost vědy do společenské reality způsobuje největší komplikaci pro její pojmové pochopení. Je třeba ukázat ji v rozmanitých sociálních funkcích, v síti přímých i zprostředkovaných vazeb, determinujících oba póly vztahu. Domníváme se, že jde zejména o tyto základní vazby:

a) věda — společenská realita (společenská výroba, třídní struktura a třídní boj, politika, ideologie, státní aparát a instituce apod.), b) věda — věda (vlastní autodeterminace svým předchozím vývojem), c) — věda — přírodní realita. Pro naše další úvahy je nezbytné omezit se na několik poznámek k problematice bodu a).

Ztotožnění vědy se systémem odůvodněných výpovědí o objektu poznání (s teorií) pokládáme za krajní redukci, jakkoli jsou takové redukce běžné pro naivní myšlení a pro pozitivizující přístupy. Toto ztotožnění vědy s teorií pokládáme současně za užitečné pro řešení řady dílčích speciálních otázek; neopravňuje však k úvahám o vědě jako celku, k úvahám o vědě jako relativně autonomní sféře a prostředku přeměny společenské skutečnosti. Takové pojetí obchází a zakrývá sociální determinace, nepřímou zbaňuje buržoazní poměry odpovědnosti za protilidové působení vědy a techniky, prezentuje vědu jen jako užitečnou informaci, jako umocnění přirozených duchovních lidských potencií.

Proto marxistická filosofie nemůže vědu pojímat pouze v jejích abstraktně explikativních funkcích (jako systém, produkující aktuální informace), nýbrž také jako vědění, jež je vždy aspektem společenské praxe a jež je touto praxí neustále absorbované — tedy také jako průmysl, sociální instituce a techniku v nejširším slova smyslu. Bylo již dosaženo stupně, kdy je věda natolik zvěčněna v produktech společenské praxe, že spoluvytváří zvláštní médium, jehož prostřednictvím je člověk složitě determinován také sám sebou a stává se tak faktorem své vlastní evoluce. Tato „autodeterminace“ společenského pohybu *lidskými výtvoři*¹⁵ postupně nahloďává a bortí tradiční strukturu determinovanosti společenské dynamiky.¹⁶

Věda proto není pouze jednou z forem *společenského vědomí* — vedle náboženství, morálky, umění apod., ale proniká a zasahuje do všech oblastí společenského života. Stále více plní funkci nástroje společenskopractic-

¹⁵ Ze souvislosti je patrně zřejmé, že pojem „lidský výtvor“ zde chápeme ve velmi širokém smyslu a rozumíme jím vedle předmětných výtvorů také „nepředmětné“, tj. např. společenské vztahy, instituce, veškeré vědění, zvykové regulativy, právní normy apod.

¹⁶ *Přítomnost* je stále podstatněji určována *přítomností*, racionálně zvládnutou a vytvářenou podle racionality, a to přibližně tou měrou, jakou původní příroda přestává hrát svou prvořadou roli v existenčním zápase o zachování lidského rodu. Nejrozmanitější vědecké teorie se stávají nejen momentem produkce praktického života, ale jsou zároveň také zvěčňovány v produktech společenské praxe. Celá druhá „lidská příroda“ (neorganické tělo člověka) tvoří sféru, v níž jsou dnes zpředmětněny společensky rozvinuté lidské potence a v níž je už problematické vést ostrou dělicí čáru mezi subjektivním a objektivním. „Blížíme se k hranici, na níž je člověk přítomen tak či onak v celém obklopujícím jej světě; hledí všude do tváře svému dílu.“ (R. R i c h t a, *Technika a situace člověka*, Filosofický časopis 1968, č. 5, str. 641.)

kého přetváření světa člověkem. Stala se — počínaje průmyslovou revolucí — společenskou výrobní silou, je stále výrazněji spjata s materiálním a duchovním životem společnosti a jako užité vědění a teoretická potence ovlivňuje téměř každou lidskou činnost.

Je ji třeba uvažovat také jako rozsáhlou společenskou instituci, integrovanou ve společenském systému, financovanou, plánovanou a řízenou jak vlastními orgány vědy, tak především politickými (mocenskými) orgány státu.

Popularizace vědy, třebaže jejím výsledkem nejsou nové poznatky o realitě, souvisí, zejména v období vědeckotechnické revoluce, s celým procesem sociálních přeměn, neboť umožňuje plynulé absorbování vědy společenskou praxí. Tato orientace vědy na člověka, na rozvoj jeho tvořivých sil, je podmínkou trvalého a neohrazeného společenského pokroku, umožňuje, aby se vědění stávalo „materiální silou“, aby se zpředměťovalo v průmyslu, technice a sociální organizaci.

Podat stručnou charakteristiku ideologie není jednoduché. Vyžaduje to ujasnění širšího kontextu, jímž je rovněž společenská realita.

Myšlenka, že dějiny jsou lidským výtvozem, výsledkem vědomé předmětné činnosti lidí, byla geniálním přínosem marxistické teorie společnosti. Byl nalezen zorný úhel, z něhož mohla být společenská skutečnost konečně podrobena vědecké reflexi a z něhož mohl být odhalen jak mechanismus fungování, tak také objektivní tendence zákonitého vyústění dějinného vývoje. V boji tříd byl odhalen základní hybný princip společenského pohybu a bylo vědecky dokázáno, že „... třídní boj vede nutně k *diktatuře proletariátu*, že sama tato diktatura je jen přechodem k *zrušení všech tříd a k beztřídní společnosti*...“¹⁷

Společenská realita může být (samozřejmě jen v abstrakci) vydělena z celku reality vůbec především proto, že toto vydělení respektuje rozlišení dvou forem objektivity. Cílevědomá lidská činnost jako objektivní proces svého druhu, jehož výsledkem jsou dějiny, je právě tak reálným pohybem skutečnosti jako vývojový proces přírody. Společnost však, na rozdíl od přírody, je *lidským dílem*, produktem cílevědomé materiální činnosti, jakkoli jde o výtvar značně komplikovaný, v němž jsou integrovány také mnohé přírodní determinace a v němž není nikdy plně dosahováno vytýčených cílů.¹⁸ Lidské vědomí proto představuje výrazný *konstitutivní prvek* tohoto procesu praktické aktivity, a to i přesto, že je pouze *momentem praxe a produktem praxe*.¹⁹ Marxova myšlenka o prioritě praxe a se-

¹⁷ K. Marx, *Dopis Josefu Weydemeyerovi*, in: Marx—Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1954, str. 467.

¹⁸ B. Engels to vyjadřuje neobyčejně pregnantně: „Každé vítězství má sice především důsledky, s nimiž jsme počítali, ale v druhé a třetí řadě má zcela jiné, nepředvídané účinky, které často první důsledky opět ruší.“ (B. Engels, *Podíl práce na polidštění opice*, in: Marx—Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1954, str. 87.)

¹⁹ „Všechno, co uvádí lidi do pohybu, musí nutně projít jejich hlavou...“ (B. Engels, *Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie*, in: *Vybrané spisy II*, Praha 1954, str. 403.)

kundárnosti (odvozenosti) teoretické sféry (vědomí) byla pozitivním překonáním dědictví německé klasické filosofie.²⁰ Praxe, jako zasahování do plné (neteoretické) skutečnosti, jako využívání, přetváření a utváření této skutečnosti, je nejzákladnější ontotvornou lidskou aktivitou, je bází, na níž se střetávají nejrůznější teoretické koncepce, je místem činné interakce člověka se světem, tvůrčiny hodnot i sebetvůrčím aktem člověka.

Přestože člověk vytváří společenskou skutečnost podstatně komplikovanějším způsobem,²¹ než jsou vytvářeny např. předměty denní potřeby v procesu řemeslné výroby, existují zde paralely.

Chce-li být člověk úspěšný v předmětné přírodní skutečnosti (např. při výrobě židle), musí svou činností, která projde nejprve lidskou hlavou (v daném případě se ještě obejde bez pomoci teoretické vědy), postihnout reálnou strukturu příslušného fragmentu bytí, musí překonat, uplatněním svých duchovních a fyzických potencií, realitu kladoucí odpor. Tento proces se neobejde bez nástrojů (techniky) a také příslušného postupu (technologie). Ideální „projekt“ v lidské hlavě se nestane materiální skutečností, nebudou-li respektovány tvrdé přírodní determinanty. Člověk může měnit svět a úspěšně *zasahovat* do přírodní skutečnosti jen tehdy, dokáže-li jej správně poznávat a v mnohých ohledech se tomuto světu také *podřídít*.²² I s vynaložením maximálního úsilí nevyrobí člověk chtěný předmět — nebude-li mít příslušné nástroje, materiál a pracovní zručnost. Tento „*diktát přírody*“ je spolehlivou prověrkou úspěšnosti lidských zásahů do předmětného světa. Složitě speciálně vědní teorie, podírající a kultivující tyto zásahy, tak nalézají v předmětné praxi spolehlivé, byť zprostředkované kritérium přiměřenosti a pravdivosti.

Příroda proto představuje jakousi „*konstantu*“, korigující upřílišněný subjektivní zájem o „*extrémní*“ duchovní výboje člověka — klade „*nevědomý permanentní*“ odpor, který je někdy téměř nepřekonatelný, jindy slabší, ale přesto jde vždy o slepé síly.²³

²⁰ „V praxi musí člověk dokázat pravdivost, tj. skutečnost a moc, pozemskost (Diesseitigkeit) svého myšlení.“ (K. Marx, *These o Feuerbachovi*, in: Marx — Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1954, str. 413—414.) „...Podle materialistického pojetí dějin je v *poslední instanci* určujícím momentem v dějinách produkce a reprodukce skutečného života.“ (B. Engels, *Dopis Josefu Blochovi*, in: Marx — Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1954, str. 504.)

²¹ To především proto, že společnost není prostým souhrnem jedinců, ale složitě strukturovaným celkem, v němž třídní rozvrstvení je činitelem určujícím. „Jde-li o to, vyzkoumat hybné síly, které se skrývají — ať poznány či nepoznány, a to velmi často nepoznány — za pohnutkami historicky činných lidí... nutno mít především na zřeteli nikoli pohnutky jednotlivců, byť i sebevíce vynikajících, nýbrž pohnutky uvádějící do pohybu velké masy...“ (B. Engels, *Luďvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie*, in: Marx — Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1954, str. 403.)

²² „A tak si na každém kroku uvědomujeme, že naprosto neovládáme přírodu... nýbrž že jí tělem, krví i mozkiem náležíme a tkvíme v ní a že celé naše panství záleží v tom, že dovedeme lépe než všichni ostatní tvorové poznávat její zákony a správně jich užívat.“ (B. Engels, *Podíl práce na polidštění opice*, in: Marx — Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1950, str. 87.)

²³ Výstižně charakterizoval tuto situaci A. Einstein svým známým aforismem „Der Hergott ist raffiniert, aber boshaft ist er nicht“.

Také ve společenské realitě²⁴ je podmínkou úspěšných praktických zá-
sahů postižení reálné struktury této specifické oblasti skutečnosti.

Je-li funkci společenských věd také předvídat²⁵ a projektovat tak společenskou realitu, jež se pak vytváří jako zamýšlené lidské dílo — pak přesto celý tento proces praktické aktivity je nesmírně komplikovaný. Proti aktivní společenské síle nestojí už jen přírodní slepé síly zmatku, ale také *vědomé společenské síly*, třídy, uvědomující si více či méně své reálné postavení a možné ambice, odhodlané svést tvrdý boj za udržení či změnu současných společenských poměrů.

Aktuální společenská praxe jako kritérium přiměřenosti a pravdivosti různých společenskovědních teorií, které také v této oblasti jsoucna tvoří teoretickou oporu lidské praktické aktivity, tak představuje problematičtější bázi ověření teorie skutečností. Právě tato komplikovanost podmínek praxe způsobuje, že mnohé společenské teorie, které v minulosti prokázaly „jistotu životaschopnost“ a zasáhly podstatně do společenské reality, nebyly ani v běžném vědeckém povědomí odhaleny jako teorie „nevědecké“ — jako ideologie ve smyslu falešného vědomí. Protože dovedně vydávaly svůj zájem za obecně prospěšný, setkávaly se s podporou a úspěchy i přesto, že byly ztělesněním vystupňovaných kořistnických cílů reakčních tříd.²⁶

Společenská skutečnost (její určitý stav) je vždy podstatným způsobem závislá nejen na celkových materiálních poměrech, ale také na lidském způsobu reflexe těchto poměrů, tj. na „vědomí“ společnosti o sobě samé, na intelektuálním pochopení celkových životních podmínek a z něho odvozovaných zájmů tříd a skupin — na *ideologii*.

Tím je také umožněno, že společenská realita může být v buržoazních systémech poměrně v širokém rozsahu „ovladatelná“ (manipulovatelná) právě prostřednictvím ideového působení. Po předchozím „kvalifikovaném“ zpracování, případně v jinak „příznivé konstelaci“ okolností je pak možno instalovat dokonce reakční diktátorské režimy, vzniká reálné nebezpečí, že lidstvo vyplývá příliš mnoho energie v nezbytné oklice třídních bojů, válek a sociálních revolucí — vyvstává hrozba, že budou zneužity špičkové objevy vědy proti lidstvu.²⁷

²⁵ Mnohé směry a školy nemarxistických společenských věd vědomě na tuto funkci rezignují, jde jim především o zachování statu quo. Výstižně charakterizoval tyto úkoly společenských věd K. R. Popper: „Nedovolují nám činit historická předvídaní, mohou nám však poskytnout myšlenku, co lze a nelze na politickém poli dělat.“ (K. R. Popper in: *Sborník Theories of History*, Glencoe 1959. Citováno podle *Vědecké informace Ústavu sociálně politických věd KÚ*, 1968, č. 4, str. 215.)

²⁴ Provádíme-li dualizaci — přírodní a společenská realita — pak jsme si vědomi obtíží při ohraničení takových celků. Reálné jsou dějiny přírodní historickým procesem a jakákoli hranice mezi přírodním a společenským je vždy v realitě problematická.

²⁶ Máme na mysli zejména takové společenské teorie (ideologie), jako byly fašismus, antisemitismus, některé druhy rasismu apod. Tím samozřejmě nemíníme tvrdit, že tyto teorie vůbec nerespektovaly reálné vztahy a procesy přírodního a společenského charakteru. Chceme naopak zdůraznit, že každá společenská teorie vyjadřuje, byť ve zdeformované podobě a převráceně, reálné společenské poměry.

²⁷ Připomeňme svržení atomových pum na Hirošimu a Nagasaki Spojenými státy 6. a 9. 8. 1945 a téměř nepřetržité vedení intervenčních válek, jakož i potenciální ohrožení lidstva rostoucími zásobami atomových a vodíkových pum.

Proto tedy okamžitý výsledek společenské praxe vždy v buržoazní společnosti „vhodně“ interpretovaný nemůže být sám o sobě ještě spolehlivým kritériem přiměřenosti a vědeckosti těch společenskovědních teorií, na nichž je také založen.²⁸ *Třídní zájem* — jehož nejhlubším podtextem jsou hmotné poměry a jehož teoretickou artikulací jsou právě společenskovědní teorie²⁹ — zásadně ovlivňující společenskou praxi ve vyspělých zemích, je i dnes činitelem, který v třídní společnosti hraje *prvořadou úlohu*, a proto tedy nutně musí být uvažován také jako *kritérium* vědeckosti společenskovědních teorií.

Ideologie ve velmi obecném smyslu představuje určitou stránku (část) společenského vědomí — souvisí se sociálním postavením a zájmy tříd. Je to: „...soustava názorů, idejí, teorií apod., v níž společenská skupina vyjadřuje, uvědomuje si a odůvodňuje své ekonomické a společenské postavení a zájmy; teoretické třídní vědomí...“³⁰

Tato stručná charakteristika může posloužit pro první globální orientaci i přesto, že jde o pojetí poněkud zúžené. Podle této charakteristiky představuje ideologie především specifickou reflexi společenské reality, v níž se odrážejí *sociální motivy, zájmy a cíle* tříd a skupin. Odtud také vyplývá, že ideologie je vždy *spjata s nositelem*, s určitou společenskou třídou a je tedy *podmíněna* také společenskohistoricky. Komplikovanost a dynamika společenských jevů a s tím související třídní rozrůzněnost společnosti způsobují, že existuje více různých ideologií. Pro všechny ideologie však platí, že jsou *stranické*, že strani zájmům své třídy.

Tím je způsobeno, že objektivně tatáž společenská skutečnost je v důsledku různých ideologických interpretací vykládána rozporně. Ideologické reflexe např. dvou antagonisticky postavených společenských tříd jsou navzájem odlišné (až protikladné), neboť poznání a hodnocení těchto společenských jevů zde vychází z různého sociálního postavení (zájmu) nositelů.³¹

Přestože ideologie má výrazně teoretickou povahu (např. na rozdíl od sociální psychiky) a co do svého obsahu je tedy specifickou teoretickou reflexí, nemohou být její funkce redukovány pouze na úkoly explikativní. Je, analogicky jako věda, složitým společenským jevem. Prostupuje a tak modifikuje třídní společenskou skutečnost. Jejím výrazným rysem je

²⁸ Poměrně dobře prosperující ekonomika a vysoká životní úroveň vyspělých kapitalistických států západní Evropy, Japonska a USA se zdají potvrzovat toto stanovisko.

²⁹ Přestože nebyl zatím podán explicitní výměr ideologie, je z kontextu patrné zřejmé, že společenskovědní teorie je třeba v třídní společnosti považovat za ideologické vždy, že tvoří samu podstatu té které ideologie.

³⁰ *Stručný filosofický slovník*, Praha 1966, str. 188.

³¹ Tato situace modifikující poznání, jakkoli se zdá být typická právě jen pro společenskou (společenskovědní) oblast, je zcela běžná např. ve špičkových teoretických výkonech speciálních přírodních věd. Z jedné a téžže experimentálních údajů jsou vytvářeny často velmi protichůdné teoretické koncepce, které pak v dalších fázích vědecké činnosti (vědeckého pokroku) existují vedle sebe, vzájemně spolu soupeří. Tato situace je ve vědách dána obecně tím, že vědy si svůj objekt zájmu „...musí do jisté míry konstruovat podle svých metodologických a teoretických možností (tj. podle svého vybavení jak materiálního, tak konceptuálního)“. V. Mlíková — V. Mlíková, *K výstavbě soudobého konceptu „filosofie vědy“*. Citováno podle sborníku *Problémy filosofie vědy*, Praha 1968, str. 49.

„...funkční spjatost se zájmy a snahami skupiny“.³² Stala se významnou sférou ideově teoretického (ideologického) boje.³³ Harmonizuje společenské zájmy tříd, plní funkce motivační a regulativní, složitými cestami, jako duchovní (teoretický) základ pro činnost velkých společenských sil, ovlivňuje průběh společenského života.

Redukujeme-li vědomě ideologii jen na teoretické třídní vědomí, pak její základní vlastnosti, vzhledem k funkcím, které v třídní společnosti plní, musí být relativně vyhraněný koncept (model, pojetí) společenské skutečnosti jako celku. Jednotlivý názor (náhodně převzatá teze) nemůže být sám o sobě ideologií. Tou může být pouze ucelený souhrn společensko-vědních názorů, vnitřně značně konzistentní, v němž je vždy nějak integrována také filosofie či obsaženy filosofické aspekty. Ideologie tedy nemůže vzniknout zcela živelně, i když ze spontánního třídního vědomí (sociální psychiky) vyrůstá a toto vědomí ovlivňuje. Je nezbytné, má-li plnit příslušné společenské funkce, aby byla formulována jako společenskovědní teorie (v pojmech a kategoriích tak, jak jsou obvykle užívány tou kterou teoretickou vědní disciplínou). Zvláštností příslušného ideologického systému pak je, že vedle tradičně užívaných teoretických výroků ve vědě (oznamovacích vět různého stupně obecnosti), obsahuje „hodnotící soudy“ a „akční direktivy“.³⁴

Jen takto relativně vyhraněný soubor názorů může být „...základem a zdůvodněním činnosti společenských tříd, politických hnutí, národnostních skupin anebo nějakých společenských skupin vůbec“.³⁵

Právě pro těsnou spjatost ideologie s průběhem i výsledky společenské činnosti je obtížné přesně vydělit ideologické jevy z celku společenských jevů. Sociální realita, jakkoli je objektivním procesem svého druhu, je natolik v třídní společnosti *determinována ideologicky*, že má „ideologický charakter“. To je v principu dáno tím, že přes ideologicky podmíněnou reflexi této reality se *ideologický aspekt* společensko-individuální činnosti (sociální zájem, motivace a regulativy tříd, skupin i jednotlivců), vyvolaný a ovlivněný nejen materiálním postavením nositelů, nýbrž také povahou a účinností převládajícího ideologického klimatu, stává trvalou *komponentou lidské aktivity* a všech závažných společenských výtvorů.

Tak tedy ideologie, jako teoretické třídní vědomí, jako specifický *typ teoretické reflexe* skutečnosti, sdílí s teorií — explicitně formulovaným pochopením příslušné části reality — mnohé „společenské osudy“. Zejména *mocenská* (vládnoucí) ideologie má reálnou možnost být složitě zašifrována ve společenské skutečnosti, zpředměněna ve vrcholných společenských výtvorech (společenských vztazích, institucích, právu, politických a náboženských organizacích apod.), analogicky, jako jsou např. speciálně vědní teorie zpředměněny v průmyslu a technice v nejširším slova smyslu. Tak jsou zvláštním způsobem — vždy však přes lidskou hlavu a prostřednictvím

³² J. J. Wiatr, *Zánik ideologie?*, Bratislava 1967, str. 91. (Ze souvislosti je patrné zejména, že pojem „skupina“ je autorem chápána ve velmi širokém smyslu — pozn. J. Š.)

³³ „Engels uznává nikoli dvě formy velkého boje... (politickou a hospodářskou) ... nýbrž tři, neboť oněm dvěma staví na roveň i boj teoretický.“ (V. I. Lenin, *Co dělat*, Spisy 5, Praha 1953, str. 383.)

³⁴ Srov. J. J. Wiatr, *Zánik ideologie?*, Bratislava 1967, str. 96.

³⁵ J. J. Wiatr, *Zánik ideologie?*, Bratislava 1967, str. 101.

lidské činnosti — transformovány už existující sociální poměry do „jiných“ poměrů — nyní už částečně změněných a obohacených o výsledky předchozí transformace.

Tento „samovolný mechanismus“ fungování vládnoucí ideologie v celku společenské praxe buržoazního systému vede k fixování daného společenského řádu vždy, pokud není „otřesen“ radikálním způsobem uvědoměné sociální nespravedlnosti ze strany ujařmených tříd, pokud není těmito silami v revoluci rozbit celý systém reprodukce buržoazního pořádku.

Právě proto, že se v buržoazní společnosti tento „mechanismus“ fungování vládnoucí ideologie, tato reprodukce poměrů, přímo nejeví, že není zcela zřejmý zjištěný zájem vládnoucí třídy a její retardační funkce, že naopak současně touto třídou záměrně rozšiřovaná ideologická dezinterpretace skutečných poměrů vytváří pseudokonkrétní obraz sociální reality, dnes už za „kvalifikované“ pomoci prostředků masového působení, je znovu a znovu vytvářena vhodná sociální báze pro kořistnické zájmy vládnoucích tříd.

V této souvislosti je zřejmý význam proletářské ideologie, závažnost marxistické teorie revoluční přeměny světa. Dělnická třída se však k této své ideologii musela složitými cestami probíjet a po jejím přijetí až dosud vždy vést boj o její čistotu. V. I. Lenin, který vždy přímo úzkostlivě střežil čistotu marxismu, se v této souvislosti odvolává na správný názor K. Kautského, že „... nositelem vědy není ... proletariát, nýbrž *buržoazní inteligence* ... , v hlavách jednotlivých členů této vrstvy vznikl přece i moderní socialismus a ti s ním seznámili duševně vynikající proletáře, kteří jej pak vnášejí tam, kde to podmínky dovolují, do třídního boje proletariátu...“ — a Lenin dodává: „Nemůže-li být řeči o samostatné ideologii, vytvářené dělnickými masami samými přímo v průběhu jejich hnutí, zní otázka *pouze takto*: buržoazní nebo socialistická ideologie. Střední cesty není...“³⁶

Přes mnohé společné problémy s vyspělými buržoazními zeměmi (ochrana přírody, negativní civilizační účinky na lidské zdraví, některé problémy hospodářské a vědeckovýzkumné apod.) zůstává Leninovo varování stále aktuální politickou direktivou.

Marx a Engels chápou buržoazní ideologii jako *falešné vědomí*, které má zcela pozemské kořeny, přestože působí jako camera obscura. „... veškerá ideologie zobrazuje lidi a jejich vztahy jako camera obscura, vzhůru nohama...“³⁷

„Ideologie je proces, který koná tzv. myslitel sice s vědomím, avšak s vědomím falešným. Skutečné hybné síly, které jej uvádějí do pohybu, mu zůstávají neznámé; jinak by to nebyl ideologický proces.“³⁸

Tato charakteristika ideologie byla v nedávné minulosti neobyčejně vhodná pro expozici problému o protikladnosti vědy a ideologie v samotném marxismu. Tím, že se Marxovo a Engelsovo pojetí ideologie vykořisťovatelských tříd — jako falešné vědomí — vydávalo za charakteristiku

³⁶ V. I. Lenin, *Co dělat*, Spisy 5, Praha 1953, str. 396.

³⁷ Marx — Engels, *Německá ideologie*, in: Marx — Engels, *Spisy*, sv. 3, Praha 1958, str. 40.

³⁸ B. Engels F. Mehringovi, in: Marx — Engels, *Vybrané dopisy*, Praha 1952, str. 414.

každé ideologie, byl vytvořen vhodný precedens pro stanovisko, že vědecká ideologie je nemožná, že i marxistická teorie společnosti — pokud má být ideologií, je také falešným vědomím. A je-li tomu tak, pak Marx a Engels byli zastánci čisté vědy a marxismu třeba zbavit třídního subjektivismu.

Tyto argumentace jsou však teoreticky neopodstatněné, duchu marxismu cizí a škodlivé. Marx svou pronikavou analýzou buržoazní společnosti odhalil společenskou sílu, schopnou vytvořit beztřídní společnost. Emancipace této síly — proletariátu — není myslitelná bez radikálního politického a ideologického boje s buržoazií a není současně uskutečnitelná bez emancipace celé společnosti.

Z toho, co bylo řečeno o povaze a hybných silách společenské praxe, vyplývá, že *revoluční změna světa* není a nemůže být záležitostí čisté vědy, nýbrž že je to otázka po výtce *ideologická*. Na tom nic nemění skutečnost, že klasikové vyjadřovali kvalitativní odlišnost teorie dělnické třídy a jiných třídních společenskovědních teorií jako protiklad vědy a falešného vědomí.

Podle Lenina je ideologie jakékoli teoretické vyjádření zájmů třídy. Marxův a Engelsův „protiklad vědy a falešného vědomí“ pokládá Lenin za protiklad *vědecké a nevědecké* ideologie.

Marxismus je teoretickým vyjádřením zájmů nejpokrokovější společenské třídy. Představuje jednotu vědy a ideologie. Nesmíme však zároveň přehlížet skutečnost, že v každé době existovaly ideologie, které vyjadřovaly zájmy pokrokových společenských tříd toho kterého období. I v těchto ideologiích byly tedy obsaženy prvky vědeckého poznání příslušného historického období.

Možnost vědecké ideologie a tím současně spojení společenské vědy (samozřejmě také filosofie) s ideologií je v marxismu dána: a) třídními zájmy proletariátu, které poprvé v dějinách nejsou výrazem třídního sobectví,³⁹ b) z toho plynoucím revolučním — a tedy obecně emancipačním posláním proletariátu, které se v rovině společenské praxe nemůže obejít bez teoretické *společenské vědy*, bez poznání struktury a fungování společenské reality opřené o nedeformované přístupy.⁴⁰

Ideologičnost (závislost na ideologii) či neideologičnost společenských věd a filosofie v třídní společnosti — to je tedy výrazně *falešný problém*. Až dosud neexistuje věda o společnosti, která by nebyla vyjádřením hlediska té které společenské třídy. Společenské vědy jsou v třídní společnosti ideologické vždy — svým obsahem i funkcemi. Dokonce i tehdy, kdy odmítají vidět ve společenské realitě třídní jevy, kdy se staví do pozice objektivistických, nestranných postojů, kdy hájí jen „čisté“, „obecně lidské“, „pokrokové“ zájmy člověka ve světě.

³⁹ Pregnantně to vyjadřuje Marx v Předmluvě ke kritice Hegelovy filosofie práva, když odpovídá na otázku, kde je pozitivní možnost německé emancipace? „... ve vytvoření sféry, která se nemůže emancipovat, jestliže se neemancipovala od všech ostatních sfér společnosti, a tím neemancipuje všechny ostatní sféry společnosti, zkrátka sféry, která je *úplnou ztrátou* člověka, nemůže tedy samu sebe získat jinak, než *úplným znovuzískáním člověka*. Tento rozklad společnosti jako zvláštní stav je *proletariát*.“ (Marx — Engels, *Spisy*, sv. 1, Praha 1956, str. 413.)

⁴⁰ „U společenských věd obsah pravdivého poznání je objektivně možno nazírat, poznat jen prizmatem dělnické třídy a jejího třídně historického zájmu.“ (V. Ráb, *Komunistická strana a věda*, Filosofický časopis 1971, č. 3, str. 410.)

Tím, že nereflektují reálnou třídní strukturu, nýbrž strukturu, která je patrně promítnutím jejich apriorních představ do reality a v ní potom nalézána jako objektivní bytí, zkreslují skutečnost, reflektují ji křivě, nevědecky. Tak vlastně společenské vědy i tehdy, redukuje-li je pouze na teoretické reflexe (odhlédneme-li od toho, že jsou složitým společenským jevem), jsou závislé na ideologii – na sociálním zájmu, kterým je modifikováno právě ono „určité vidění“ sociální reality.⁴¹ Netvrdíme, že takový „nadtrždní“ postoj není možno i ve společenské vědě zaujmout.⁴² Je to však pozice pro společenskovědního teoretika naivní, nerespektující závažné sociální determinanty materiálního rázu, jejichž priorita se prosazuje, byť zprostředkovaně, ve společenské praxi, v konkrétním lidském jednání a rozhodování. „Vůbec nejde o to, či vědec chce vědomě reprezentovat hledisko určité třídy. Většina vědců upřímně věří, že jsou jen a jednoduše představiteli pravdy, a subjektivně jimi skutečně jsou. Problém je však v tom, že rozhodování o pravdě předpokládá už – když jde o společenské vztahy – určitou vizi světa...“⁴³

Vážný problém, na který v této souvislosti je třeba upozornit a který souvisí se změnami, jimiž prochází soudobá věda, je v tom, že se i u nás vytváří moderní mýtus vědy – iluze o jejím poslání, možnostech, postavení a významu. Vědecký svět, svět ústavů, laboratoří, kateder, vědeckých problémů a specifického způsobu života a myšlení, petrifikovaný řadou vědeckých generací jako jediná nesporná hodnota ve světě zmítaném sociálními konflikty, odsouvá často na zcela podružné místo aktuální problematiku občanského života. Lidé kolem vědy jsou často nakloněni podceňovat a přehlížet hnutí lidových mas, drobnou politickou, organizační a výchovnou práci. Vzniká tak společensky škodlivá a nakažlivá „profesionální ideologie“, již snadno podléhají zejména studenti vysokých škol a někteří mladí adepti vědy.

Zda-li určitý názor nebo soustava názorů získá ideologický charakter, o tom zpravidla nerozhoduje jejich přímý tvůrce. I když jsme již uvedli, že se jednotlivý názor, společenskovědní poznatek nebo hodnotící soud sám o sobě nemůže nikdy stát ideologií, je současně třeba upozornit, že takový jednotlivý soud může ale plnit závažnou ideologickou funkci v soustavě ideologie už relativně konstituované. Všechno skutečné vědění a také všechny rozhodující materiální statky společnosti mohou za jistých okolností sehrát v třídní společnosti ideologickou funkci. „Neideologické je v tomto smyslu pouze to, co buď vůbec neovlivňuje společenskou praxi, anebo ovlivňuje pouze praxi lidstva jako určitého celku a nikoli praxi jeho jednotlivých a protikladných částí.“⁴⁴

⁴¹ „Dosud neexistuje subjekt poznání společnosti, který by byl zcela mimo třídy. Každá společenská věda již např. výběrem faktů, jejich řazením a hodnocením přistupuje k předmětu svého zkoumání v třídní společnosti z třídního hlediska.“ (L. Hrzal, *Lenín o ideologickém boji*, Praha 1971, str. 80.)

⁴² O takové objektivistické postoje se snažili i mnozí teoretici pracovníci vysokých škol. Je však třeba vidět, že tyto netřídní pozice, jakkoli jejich autoři poctivě usilují o objektivitu a postižení věci samé, nemohou v třídní společnosti být ideologicky netečné (neideologické). Právě proto, že odhalují také jisté reálné závislosti a vztahy ve společenské skutečnosti, jsou vhodnou duchovním potenci, již může být využíváno pro realizaci zájmů cizích marxistické teorii společnosti.

⁴³ J. J. Wiatr, *Zánik ideologie?*, Bratislava 1967, str. 160.

⁴⁴ J. J. Wiatr, *Zánik ideologie?*, Bratislava 1967, str. 102.

„Společenský život je podstatně *praktický*.“⁴⁵ V praxi, v činné interakci člověka s přírodním a společenským světem se vybojovává společenský progres. Praxe stvořila a tvoří všechny hodnoty — včetně člověka a společnosti. V praxi musí lidstvo vybojovat své zápasy o smysl dějin, v praxi může být změněn svět, v praxi se musí naplnit historická mise proletariátu.⁴⁶

Protože společenská praxe se nikdy neděje zcela chaoticky a živelně, ale je kontrolována, *ovládána a regulována* mocenskými nástroji vládoucí třídy (státem jako výrazem třídní moci), může být, přes tento mechanismus „řízení“ a ovládání společenské praxe, využíváno všech porciálních duchovních a materiálních výtvorů lidí k cílům, které jim samým jsou vnější, tedy také jen v zájmu a k sobeckým cílům mocenských tříd. Tak tedy nejen společenské vědy, ale i přírodní a technické vědy jsou svými výsledky spjaty s ideologií a politikou. Akcelerace společenského pohybu, podněcovaná především rostoucím uplatňováním vědy ve všech oblastech společenského života, ještě zradikalizovala politické a ideologické problémy. Otázka pro koho, pro jaké účely má být či může být použito výsledků dlouhodobé cílevědomé vědecké práce — je palčivým problémem špičkových tvůrců vědy v buržoazních společnostech.

„Je pravda, že společenské vědy mají podstatně blíže k ideologickým otázkám než přírodní a technické vědy. To ale neznamená, že bychom měli přehlížet skutečnost, že smysl existence a fungování přírodních a technických věd jsou stejné jako u věd společenských.“

Není náhodné, že kolem některých objevů přírodních věd se odehrával vášnivý boj. Vzpomeňme jen na životní osudy velkých objevů Giordana Bruna, M. Koperníka, Charlese Darwina, Mendělejeva, Resslera a jiných...⁴⁷

Také zcela nedávne a poněkud agresivní mládí nukleární fyziky, které se ve svých vrcholných teoretických výkonech (Einstein, Rutherford, Bohr, Heisenberg, Kapica) ještě mohlo zdát nadějným a fascinujícím začátkem intelektuálních výbojů do oblasti mikrosvěta, dospělo záhy do stadia, kdy zhotovením a zneužitím atomové pumy náhle vyvstaly neočekávané, bezprostředně politické a existenční otázky pro celou civilizaci. Vyvstalo tak zároveň těžké dilema pro tvůrce tohoto „velkolepého úspěchu“ vědy.

Je-li možno ve vyspělých zemích ještě uvažovat o relativní nezávislosti vědy na třídních jevech, ideologii a politice, pak pouze tehdy, kdy vědou rozumíme jen speciální přírodní a technické vědy, a to ještě redukované na soubor odůvodněných výpovědí o objektu poznání — na speciálně vědní teorii. Tím, že je věda složitým sociálním jevem, že je mnohými vazbami

⁴⁵ K. Marx, *These o Feuerbachovi*, in: Marx—Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1950, str. 414.

⁴⁶ „Hospodářská výroba a z ní nutně vyplývající společenské uclnění každé dějinné epochy tvoří základ politických a duchovních dějin této epochy; ... ve shodě s tím... byly celé dějiny dějinami třídních bojů, zápasů mezi vykořisťovanými a vykořisťujícími, mezi ovládanými a vládoucími třídami..., nyní tento boj dosáhl stupně, kdy vykořisťovaná a utiskovaná třída (proletariát) se již nemůže osvobodit... neosvobodí-li zároveň navždy celou společnost od vykořisťování, útisku a třídních bojů...“ (Marx—Engels, *Předmluva k německému vydání Manifestu komunistické strany*, z roku 1883, in: *Vybrané spisy I*, Praha 1950, str. 20—21.)

⁴⁷ K. Rychtařík, *O princípu stranickosti v sociologii z hlediska odkazu a díla V. I. Lenina*. Citováno podle sborníku Marx, Engels, Lenin a moderní sociologie, Praha 1971, str. 9.

vetkána do společenské reality, že její rozvoj a růst je společensky podmíněn a také tím, že její výsledky jsou mohutnou potencií a tedy účinným prostředkem pro politickou praxi, je způsobeno, že je těsně spjata s ideologií, třídními zápasy, bojem za lidskou emancipaci. Bylo by jistě značně naivní požadovat na vědcích z oblasti přírodních a technických věd, aby u každého nového objevu, u každé nové relevantní informace současně zkoumali a zvažovali, jak může v nejrozmanitějších technických aplikacích ovlivnit politickou praxi (třídní zápasy a směr společenského pohybu).

Domníváme se však, že společenskovědním pracovníkům tato problematika plně přísluší, že by měli být s to domýšlet společenské důsledky výsledků ostatních speciálních věd, celého vědeckotechnického pohybu a také možné „osudy“ svých vlastních výtvorů. Zejména marxistická filosofie, vědoma si specificky společenské reality, musí zkoumat, jakým způsobem se bezprostřední i zprostředkované výsledky vědy zařazují do celku společenské struktury, jak je a může být ovlivňován společenský pohyb, třídní zápasy a také — člověk sám.

Po tom, co až dosud bylo k problematice vztahu vědy a ideologie explicitě a implicitě řečeno, by patrně nemělo být pochyb o ideologičnosti společenských věd a o závislosti přírodních a technických věd na ideologii (a samozřejmě také naopak). Výrazné zespolečenštění vědy ve světovém měřítku, zejména po druhé světové válce (vznik tzv. „velké vědy“), prohloubilo tuto vzájemnou závislost.

„Výzkumné ústavy, vědci, technici i vědecká produkce se stávají přímým majetkem monopolů nebo militarizovaných složek buržoazního státu. Kapitál začíná přímo řídit vědu ve svém vlastním třídním zájmu, což je často zakryto idejemi o všehumanizujícím smyslu a poslání vědy, o vědě mimo třídy a mimo jejich soudobý boj.“⁴⁸

Čím více se v této situaci neděje vědecké poznání pro samo poznání, ale pro aktivní předmětnou společensko-přetvářející činnost — praxi, tím zřetelněji se věda stává exponentem společenského pohybu, tím výrazněji je, jako složitý sociální jev a prostřednictvím svých aplikací, vpletena do společenské struktury, těsně spjata s ideologií a politikou. Je jen přirozené, že v socialismu se věda a ideologie stávají výraznými prostředky ke splnění celospolečenských zájmů historicky nejprogresivnější třídy.

⁴⁸ V. R á b, *Komunistická strana a věda*, Filosofický časopis 1971, č. 3, str. 409.

К НЕКОТОРЫМ ВОПРОСАМ ПО ОТНОШЕНИЮ НАУКИ И ИДЕОЛОГИИ

Задача статьи — доказать, что современная наука, хотя она все еще маскируется предметными продуктами и идеологическими фальшивыми интерпретациями буржуазных теоретиков, выполняет важные социальные функции. Анализ проблем ставит себе задачей более глубоко выяснить общественную действительность, в которой наука и знания всегда связаны с идеологией, общественными антагонизмами и политикой. Понимать науку и знания вне этих связей является для марксистской философии неприемлемым упрощением. Строгую противоположность наука—идеология никак нельзя считать исходным пунктом марксистских обсуждений. Общественные науки связаны с идеологией всегда — как своим теоретическим содержанием, так своими общественными функциями. Естественные и технические науки в значительной мере влияют на течение общественной практики. Следовательно, они не могут быть идеологически нейтральными.